

УДК 81'367.5 (811.111+811.133.1+811.161.2)

Швець О. В.

СТРУКТУРНІ ТИПИ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ

У статті охарактеризовано основні структурні типи номінативних речень різноструктурних мов. Встановлено, що структурна схема є абстрактним синтаксичним зразком, до якого входить мінімум компонентів, необхідних для побудови висловлювання. Важливим для структури номінативних речень є наявність детермінантів, які допомагають виразити нові відтінки сприйняття реальності.

Ключові слова: номінативне речення, структурна модель, поширене речення, непоширене речення, детермінант.

Швець А. В. Структурные типы номинативных предложений в разноструктурных языках. – Статья.

В статье охарактеризованы основные структурные типы номинативных предложений разноструктурных языков. Установлено, что структурная схема является абстрактным синтаксическим образцом, в который входит минимум компонентов, необходимых для построения высказывания. Важным для структуры номинативных предложений является наличие детерминантов, которые помогают выразить новые оттенки восприятия реальности.

Ключевые слова: номинативное предложение, структурная модель, распространенное предложение, нераспространенное предложение, детерминант.

Shvets O. V. Structure types of nominative sentences in the languages with different structure. – Article.

The article describes the main structure types of nominative sentences in the languages with different structure. The structure scheme was established to be an abstract syntactic model, which includes minimum components required to build a statement. The existence of determinants, that help to express new shades of reality, is important for the structure of nominative sentences.

Key words: nominative sentence, structure model, extended sentence, unextended sentence, determinant.

Сучасний етап мовознавчих досліджень характеризується посиленою увагою до проблематики семантико-синтаксичної структури речення як однієї із центральних одиниць синтаксису, яка є головним засобом формування, вираження й повідомлення думки та характеризується діалектичною єдністю двох його сторін: синтаксичної й семантичної, що передбачає вивчення речення в синтаксичному й семантичному аспектах, кожен із яких оперує поняттям «структура».

Новий тип опису формальної організації речення, заснований на понятті структурної схеми, виник у ХХ столітті. Проблеми вивчення структурних схем речень, їх граматичної семантики й синтаксичної структури присвячені розвідки Н.Ю. Шведової [6], В.А. Белошапкової [7], Г.О. Золотової [3], Г.О. Волохіної, З.Д. Попової [2], В.В. Бабайцевої [1], О.Д. Пономаріва [8], В.І. Казаріної [4] та інших науковців.

Мета статті – з'ясувати особливості структурної організації номінативних речень у різноструктурних мовах. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: охарактеризувати особливості синтаксичної структури номінативних речень у різноструктурних мовах, встановити їх основні компоненти й частотність вживання в мовленні.

Матеріалом дослідження є номінативні речення, відібрані методом суцільної вибірки з англомовних, франкомовних та україномовних художніх творів ХХ століття.

Будь-яке речення, у тому числі номінативне, є певною синтаксичною конструкцією, що використовується в актах мовленнєвої комунікації й реалізує визначену структурну схему. Як і будь-яку іншу лінгвістичну модель, структурну схему

простого речення прийнято розглядати як абстрактний аналог речення, тобто структурна схема простого речення – це зображення його синтаксичної структури за допомогою заданої системи символів. Структурну схему речення визначають як абстрактний синтаксичний зразок, що складається з мінімуму компонентів, необхідних для його створення [7, с. 633–634].

Синтаксична структура речення відображає конструктивний склад його компонентів, необхідних для побудови висловлювання відповідно до граматичних норм певної мови. Такі структури систематизуються у вигляді моделей речення, для подання яких використовуються як морфологічні, так і синтаксичні символи (тобто структура речення може бути представлена на рівні класів слів або членів речення).

У межах нашого дослідження будуть використовуватися розширені структурні моделі номінативних речень, оскільки це пов'язане з подальшим виявленням семантичних особливостей номінативних речень, що зумовлює включення до таких моделей детермінуючих елементів. Тим самим ми визнаємо необхідність виділення не лише елементарних, а й неелементарних (поширених) схем номінативних речень, придатних для виконання номінативної функції, тобто називання певного стану справ, подій, ситуацій тощо.

Структурні моделі номінативних речень визначаються нами за допомогою методики безпосередніх складників, що дозволяє шляхом покрокової операції згортання речення представити його у вигляді структурної схеми або моделі.

Ґрунтуючись на результатах досліджень О.Д. Пономаріва [8, с. 328–329] та В.В. Бабайцевої [1, с. 316–319], серед проаналізованих номіна-

тивних речень за їх структурою ми виділили поширені й непоширені номінативні речення.

Непоширеними номінативними реченнями є речення, у яких наявний лише головний член. Аналіз номінативних речень, відібраних методом суцільної вибірки з творів англійських, французьких та українських письменників, дозволив встановити, що непоширені номінативні речення можуть бути представлені моделями (тут і надалі використані такі символи: N – іменник, Pron – займенник, Num – числівник, Adj – прикметник, Adv – прислівник, Prep – прийменник, Conj – сполучник):

1) N – *A pause* [21, с. 60]; *Destiny* [19, с. 122]; *Des blagues* [18, с. 74]; *Midi...* [25, с. 54]; *Мовчанка* [11, с. 313]; *Художник* [15, с. 501];

2) N! – *The Sphinx!* [19, с. 59]; *The pompadour!* [21, с. 99]; *Des phrases!* [18, с. 146]; *Une angoisse!* [25, с. 219]; *Трудари!* [11, с. 297]; *Сахара!* [13, с. 371];

3) N? – *Pictures?* [19, с. 76]; *A medium?* [21, с. 128]; *Des fleuristes?* [18, с. 12]; *Une bouillotte?* [25, с. 223]; *Сніг?* [10, с. 586]; *Сину?* [13, с. 159];

4) Pron – *Me* [19, с. 108]; *Yours* [19, с. 117]; *Personne* [23, с. 52]; *La nôtre* [18, с. 82]; *Vci* [12, с. 84]; *Отакій* [13, с. 299]; *Vci* [12, с. 84];

5) Num – *Fifteen* [19, с. 65]; *Quatre* [25, с. 91]; *Сорок* [14, с. 123].

Результати проведеного аналізу дають підстави стверджувати, що найбільш продуктивними структурними моделями непоширених номінативних речень є модель N (57,99% – в англійській мові, 31,66% – у французькій мові, 50% – в українській мові), модель N! (20,07% – в англійській мові, 35,17% – у французькій мові, 30% – в українській мові), модель N? (12,64% – в англійській мові, 24,12% – у французькій мові, 13,85% – в українській мові).

У поширених номінативних реченнях головний член поширюється за рахунок слів, що його пояснюють. До таких поширювачів можна віднести суб'єктні й об'єктні детермінанти, які в українській мові виражаються іменниками в родовому відмінку й реалізуються моделями N1 + N2: *Війна нервів* [15, с. 226]; *Зоря домівки...* [15, с. 307] та N1 + N2?: *Спорідненість душ?* [15, с. 170].

Структурна відмінність подібного типу номінативних речень в англійській і французькій мовах полягає в наявності в структурі речення прийменника, оскільки саме прийменники служать у зіставлюваних мовах для вираження відмінкових відношень. Ці речення реалізуються завдяки таким моделям:

1) N + Prep + N: *End of lecture* [19, с. 51]; *The raising of a window* [19, с. 130]; *The sound of a wagon* [19, с. 219]; *Des îlots de misère* [18, с. 47]; *Un geste de désespoir* [25, с. 182];

2) N + Prep + N!: *Les yeux de la tête!* [25, с. 209]; *Un homme d'argent!* [18, с. 61];

3) N + Prep + N?: *The picture of Oxford?* [21, с. 73]; *Un tour au Bois?* [25, с. 208].

Поширені синтаксичні номінативні структури, що використовуються під час переліку, реалізуються завдяки використанню моделей:

1) N + N: *Literature, the press* [22, с. 135]; *Martha, Mary* [22, с. 79]; *La concierge... le boucher...* [23, с. 76]; *Un bateau... le bain...* [24, с. 137]; *Шпоро-чінь, воля...* [15, с. 257]; *Велети, гіганти...* [14, с. 185];

2) N + Conj + N: *A step and an echo* [19, с. 173]; *Ladies and gentlemen* [21, с. 54]; *Des jours et des nuits...* [25, с. 179]; *Vent et pluie* [18, с. 97]; *Спокій і тиша* [15, с. 230]; *Щирість і відвертість!* [11, с. 632];

3) N + N + N: *Cayenne, marjoram, cinnamon* [19, с. 224]; *Earth, fire, water* [22, с. 114]; *De l'engrais, du raphia, des insecticides* [25, с. 172]; *Des heures, des minutes, des secondes* [25, с. 179]; *Батько, мати, рідня...* [14, с. 11]; *Невідомість, за-грави, тьма* [12, с. 120];

4) N + N + Conj + N: *Famine, plague and slaughters* [22, с. 45]; *Etablissements Portes et Cie...* [25, с. 151]; *Тиша, сон і цим* [15, с. 8].

Окрім вищезазначених структурних моделей, виявлено також інші, проте перераховані вище є найбільш продуктивними.

Структура номінативних речень може поширюватися за рахунок узгодженого або неузгодженого означення, яке може бути:

– **препозитивним**: *First watermelon* [19, с. 27]; *Celebrated people* [21, с. 96]; *Un beau chahut* [25, с. 60]; *Mauvais signe* [18, с. 71]; *Поодинокі зірки* [15, с. 133]; *Страшний сон* [10, с. 315];

– **постпозитивним**: *Colonel Freeleigh, dead!* [19, с. 189]; *Water cold soft* [22, с. 45]; *Nuit affreuse* [18, с. 81]; *Une firme californienne* [25, с. 225]; *Причина проста* [10, с. 288]; *Сини краю козацького* [15, с. 129].

У французькій та українській мовах виявлено також структурні моделі речень, у яких наявні декілька означень, одне з яких є препозитивним, а інше – постпозитивним: *Une longue nuit noire* [25, с. 76]; *La pire des morts lentes* [25, с. 248]. *Справжня вілла польова* [12, с. 88], в англійській мові такі структури лакунарні.

Номінативні речення, поширені за рахунок означень, виражаються такими моделями:

1) Adj + N: *First watermelon* [19, с. 27]; *Celebrated people* [21, с. 96]; *Mauvais signe* [18, с. 71]; *Un simple malaise...* [23, с. 103]; *Військова кафедра* [12, с. 12]; *Гарний звук* [13, с. 255];

2) N + Adj: *Un danger public...* [25, с. 53]; *Des couleurs phosphorescentes...* [25, с. 135]; *Стенд неркопські...* [13, с. 235]; *Світ добрий* [11, с. 325];

3) N + Adj + N: *A kaleidoscope, a magnifying glass* [19, с. 76]; *Erreur, grave erreur!* [18, с. 249]; *Стенд морської практики* [14, с. 122]; *Дзеркало людської душі* [11, с. 431];

4) Adj + Adj + N: *An innocent good boy* [19, с. 119]; *Big yellow car* [21, с. 147]; *Une vieille, brave maison* [25, с. 94]; *La très sainte Vierge* [17, с. 63]; *Сліплячі, остеклені простори* [13, с. 188]; *Добре, шляхетне серце* [11, с. 320];

5) N + Adj + Adj: *Water cold soft* [22, с. 45]; *Un visage retrouvé, oublié* [18, с. 9]; *Une robe étroite, foncée...* [25, с. 184]; *Груди широкі, могутні...* [13, с. 466]; *Ніч тиха, місячна* [13, с. 132];

6) Adj + N + Adj: *Des vrais chiens fous* [18, с. 203]; *Une longue nuit noire* [25, с. 76]; *Nulle réaction violente* [17, с. 102]; *Справжня вілла польова* [12, с. 88] (такі структурні моделі є малопродуктивними в українській мові та лакунарні в англійській мові).

Окрім квалітативних членів, що поширюють номінативні речення за рахунок включення до їх структури атрибутивних слів, виділяються також обставинні й об'єктні означення (детермінанти), які посідають особливе місце в їх структурі. Вони повідомляють про визначене місце предмета, стану, ознаки, ситуації: *Pride of lions in the yard* [19, с. 12]; *Honesty in government* [19, с. 125]; *A lump in my pocket* [22, с. 30]; *Ici, sur le banc* [24, с. 71]; *Sous les arcades, des ombres...* [25, с. 66]; *À l'Institut, le désert...* [25, с. 171]; *Кулеметний стукіт по левадах* [12, с. 145]; *Стінгазета на місці* [15, с. 122]; *У коридорах шум, гамір* [12, с. 11].

Наявність детермінуючих другорядних членів є суттєвою для структури номінативного речення, оскільки вони не поширюють іменник як лексико-граматичну одиницю, а є структурним елементом речення, що увиразнює його зміст. Обставинні суб'єктно-об'єктні локалізатори, наявні в номінативних реченнях, впливають на їх семантику й допомагають виразити нові відтінки сприйняття реальності. Такі локативні детермінанти, на думку Н.Ю. Шведової, відносяться до всього складу речення й не пов'язані із жодним окремим членом [6, с. 367].

Номінативні речення, до складу яких входять детермінанти, відрізняються від класичних своєю інтонацією. Класичним номінативним реченням, як непоширеним, так і поширеним, властива емоційна інтонація – відсутність підвищення тону й пауз. У поширених номінативних реченнях такий тип інтонації підкреслює цілісність словосполучення: *All important question* [22, с. 33]; *Visage presque rectangulaire* [20, с. 40]; *Стенд морської практики* [14, с. 122].

Речення з детермінуючими другорядними членами є інтонаційно розчленованими: детермінант (разом зі словами, що пояснюють його, якщо вони є) відокремлюється від головного члена (або групи головного члена, якщо при ньому є поширюючий другорядний член) паузою, вершина тону приходить на детермінуючий член, а після паузи має місце значне пониження тону: *Above on the roof a tapping sound* [19, с. 214]; *Entre les deux,*

mon groupe [16, с. 339]; *У коридорах шум, гамір* [12, с. 11].

Подібне інтонаційне розчленування є свідченням відсутності тісного синтаксичного зв'язку між головним членом і детермінантом, що дозволяє поділяти номінативні речення на два структурні типи: нерозчленовані й розчленовані [5, с. 159–166; 9, с. 37–38]. Нерозчленовані номінативні речення представлені лише головним членом, словом чи нерозкладним цілим (*Supper time* [19, с. 230]; *A Time Machine* [19, с. 86]; *Economie* [17, с. 85]; *Table portefeuille* [25, с. 151]; *Limo* [15, с. 406]; *Вогонь-хлопець!* [13, с. 441]) або поширені за рахунок прислівних другорядних членів, що утворюють із головним членом єдину сполуку (*The Snow Queen* [19, с. 156]; *The Lonely One* [19, с. 157]; *Huit heures* [25, с. 183]; *Une firme californienne* [25, с. 225]; *Сорок злотих* [11, с. 540]; *Отакий майстер* [13, с. 402]).

Згідно з даними досліджень французького лінгвіста Ф. Лефьовр нерозчленована структура номінативних речень визначається завдяки відсутності пунктуаційних знаків між двома членами речення й неможливості їх перестановки й опущення підмета [9, с. 37–38]. З огляду на вищезазначене до нерозчленованих номінативних речень можна віднести речення такого типу: *A dreaming voice* [19, с. 86]; *Storage batteries!* [19, с. 91]; *Des îlots de misère* [18, с. 47]; *Une dizaine d'années...* [25, с. 242]; *Відповідь мужчини* [14, с. 111]; *Конфіскація номера* [11, с. 385].

Проаналізуємо для прикладу речення *Nuit affreuse* [18, с. 81] (жахлива ніч), у якому іменник *Nuit* (ніч) не може бути опущеним, оскільки він узгоджений із прикметником *affreuse* (жахлива); вжитий самостійно він буде позбавлений можливості кваліфікувати факт буття жахливої ночі. Отже, у цьому реченні неможливо переставити місцями його члени або вставити будь-які пунктуаційні знаки без порушення смислу висловлювання.

У розчленованій структурі прикметник може стояти перед іменником і відокремлюватися від нього комою: *Affreuse, nuit*. Таке речення характеризується щонайменше одним із перерахованих елементів: наявністю пунктуаційних знаків між членами речення, можливістю їх перестановки й опущення підмета.

Структура розчленованих номінативних речень, окрім головного члена, включає в себе детермінуючий другорядний член, який виступає його структурним елементом. Поширюючі (прислівні) другорядні члени, що об'єднуються з головним членом або з детермінантом, є факультативними елементами структури. Наприклад: *Precious as diamonds, by gosh* [19, с. 8]; *Sous les arcades, des ombres...* [25, с. 66]; *À l'Institut, le désert...* [25, с. 171]; *Journée terrible pour moi* [18, с. 119]; *L'été à Saint-Clair* [23, с. 106]; *Оце вона, Київщина* [12, с. 88]; *Купи книг по кутках* [13, с. 241]; *Біла квітка на баговинні* [11, с. 33].

У структурі розчленованих номінативних речень детермінуючі другорядні члени характеризуються не лише відсутністю безпосереднього формального підпорядкування головному члену, а й специфічними синтаксичними відношеннями у зв'язку з тим, що вони не утворюють з головним членом словосполучення. Детермінуючі члени лише пояснюють буттєве значення головного члена номінативного речення. Значення детермінуючих другорядних членів взаємодіє певним чином із граматичними значеннями головного члена – буттєвим і часовим, що надає їм просторового або часового значення, значення приналежності або відношення до певної особи.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що структурна схема речення визначена як абстрактний синтаксичний зразок, що складається з мінімуму компонентів, необхідних для побудови висловлювання відповідно до граматичних норм певної мови.

Було виділено поширені й непоширені номінативні речення. До непоширених номінативних речень відносяться речення, у яких наявний лише головний член. Найбільш продуктивними структурними моделями непоширених номінативних речень є моделі *N*, *N!* та *N?*.

У поширених номінативних реченнях головний член може поширюватися за рахунок узгодженого або неузгодженого означення, яке може бути препозитивним і постпозитивним, обставинних та об'єктних означень (детермінантів), які займають особливе місце в їх структурі.

Наявність детермінуючих другорядних членів є важливою для структури номінативних речень, оскільки допомагає виразити суттєві елементи змісту. Прислівні другорядні члени, що об'єднуються з головним членом або з детермінантом, є факультативними елементами структури. Номінативні речення, до складу яких входять детермінанти, відрізняються від класичних своєю інтонацією.

Література

1. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В.В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
2. Волохина Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г.А. Волохина, З.Д. Попова. – Воронеж : ВГУ, 2003. – 196 с.
3. Золотова Г.А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова. – М. : МГУ, 1998. – 528 с.
4. Казарина В.И. Современный русский синтаксис. Структурная организация простого предложения : [учебное пособие] / В.И. Казарина. – Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. – 329 с.
5. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П.А. Лекант. – М. : Высшая школа, 2004. – 247 с.
6. Русская грамматика. Синтаксис : в 2 т. / под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 680 с.
7. Современный русский язык : [учебник] / под ред. В.А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.
8. Сучасна українська мова : [підручник] / за ред. О. Д. Пономаріва. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 488 с.
9. Lefeuve F. La phrase averbale en français / F. Lefeuve. – Paris : L'Harmattan, 1999. – 351 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Вільде І. Твори : у 5 т. / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1986– . – Т. 1 : Сестри Річинські. Книга перша. – 1986. – 640 с.
11. Вільде І. Сестри Річинські. Книга друга / І. Вільде. – К. : Дніпро, 1977. – 690 с.
12. Гончар О.Т. Твори : у 7 т. / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 4 : Людина і зброя. Циклон. – 1987. – 589 с.
13. Гончар О.Т. Твори : у 7 т. / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 5 : Тронка. Бригантіна. – 1988. – 487 с.
14. Гончар О.Т. Твори : у 7 т. / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 6 : Берег любові. Оповідання. Статті. – 1988. – 703 с.
15. Гончар О.Т. Твори : у 7 т. / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1987–1988. – Т. 7 : Собор. Твоя зоря. – 1988. – 656 с.
16. Bazin H. Cri de la chouette / H. Bazin. – M. : Progrès, 1979. – P. 327–480.
17. Bazin H. Vipère au poing / H. Bazin. – M. : Progrès, 1979. – 156 p.
18. Bernanos G. Journal d'un curé de campagne / G. Bernanos. – Paris : Édition du groupe «Ebooks libres et gratuits», 1936. – 263 p.
19. Bradbury R. Dandelion vine / R. Bradbury. – USA : Bantam Books, 1985. – 260 p.
20. Camus A. La peste / A. Camus. – Paris : Gallimard, 1963. – 340 p.
21. Fitzgerald F.S. The Great Gatsby / F.S. Fitzgerald. – New York : Simon & Schuster, 1995. – 244 p.
22. Joyce J. Ulysses / J. Joyce. – New York : Vintage Books ; A Division of Random House, 1961. – 806 p.
23. Mauriac F. La fin de la nuit / F. Mauriac. – Paris : Bernard Grasset, 1976. – 253 p.
24. Mauriac F. Thérèse Desqueyroux / F. Mauriac. – Paris : Bernard Grasset, 1976. – 184 p.
25. Triolet E. Roses à crédit / E. Triolet. – Kiev : Dnipro, 1981. – 255 p.